

Zuzana Palovičová: Morálne dilemy v sociálnych službách

Bratislava, Infopress 2013. 172 s.

Kniha slovenskej autorky Zuzany Palovičovej *Morálne dilemy v sociálnych službách* ukazuje, ako sa v takej zdanlivo výlučne praktickej oblasti, ako sú sociálne služby, prelína politická a morálna teória a aj prax. Nastoľuje otázku povahy a podstaty sociálnych služieb a miesta etiky v nich, venuje sa nevyhnutnosti odlišovať rozličné axiologické pozadie sociálnych služieb – s akcentom na ich vývoj od charity až k zákonne upravenej podobe v práve sociálneho zabezpečenia. Skúma tiež problematiku distribúcie v sociálnych službách s dôrazom na relevantnosť zásluh, potrieb, legitimizáciu kompenzácií. Tematizuje aj problematiku ľudských práv, ich pôvod, druhy a legitimizáciu v súvislosti so sociálnymi službami, pričom rekonceptualizuje aj pojem zdravotného postihnutia.

V prvej kapitole autorka skúma povahu a podstatu sociálnych služieb so zreteľom na miesto morálky a hodnôt v nich. Ukazuje, že napriek tomu, že rozsah a organizácia sociálnych služieb sú kvôli špecifickému historickému a spoločenskému vývoju v jednotlivých krajinách značne odlišné, sú to kľúčové nástroje zabezpečenia základných ľudských práv a ľudskej dôstojnosti. Podieľajú sa na zvýšení schopnosti jednotlivca plnohodnotne fungovať, a tým hrajú zásadnú rolu pri boji so sociálnym vylúčením. Rozdiely v jednotlivých systémoch zaistenia sociálnych služieb vyplývajú podľa autorky najmä z chápania dlhodobej starostlivosti ako verejnej či rodinnej zodpovednosti, zvoleného spôsobu podpory (finančné alebo vecné dávky), vymedzenia formálnych (inštitucionálnych) a neformálnych (domácich) štruktúr poskytovania starostlivosti a tiež z rozsahu vynakladaných verejných finančných prostriedkov (s. 13-14).⁴ Ak porovnáme vývoj politiky sociálnych služieb v jednotlivých krajinách, môžeme sledovať porovnateľné ciele, najmä posilnenie autonómie osôb závislých na pomoci inej osoby, dôraz na slobodnú voľbu spôsobu zabezpečenia sociálnej služby, odklon od inštitucionálnych druhov sociálnych služieb a podporu poskytovania starostlivosti v rodinách. Z hľadiska povahy sociálnych služieb došlo v mnohých európskych krajinách v posledných dvadsiatich rokoch k zmene orientácie sociálnej politiky v oblasti starostlivosti.

V podkapitole „Pojem pomoci“ autorka analyzuje tento kľúčový pojem sociálnych služieb a problém zdôvodnenia morálneho nároku na pomoc zo strany iných, pričom konštatuje, že morálnej teórii chýba solídny základ, na báze ktorého by sme mohli racionálne zdôvodniť, v akom rozsahu máme morálne záväzky pomáhať ľuďom v núdzi a do akej miery je táto pomoc morálne oprávnená. Pozoruhodným rysom modernej morálky je, že na pomoc nazerá ako na niečo, na čo neexistuje žiadny morálny nárok, čo je len otázkou dobrej vôle (s. 22). S pojmom pomoci

4 Všetky stránkové odkazy v zátvorkách sa vzťahujú k recenzovanej publikácii.

je úzko prepojený pojem starostlivosti, pričom starostlivosť sa často identifikuje ako práca z lásky. Povahu starostlivosti v rodine podľa autorkinho názoru najlepšie vystihuje definícia americkej predstaviteľky etiky starostlivosti Evy Federovej Kitayovej, ktorá identifikuje tri základné znaky tejto práce. Po prvé, je to zodpovednosť za niekoho, kto je v mnohých smeroch bez opatrovateľa bezmocný. Z toho vyplýva, že starostlivosť je morálnou povinnosťou, ktorá presahuje limity iných prác v domácnosti. Po druhé, pretože opatrovateľská práca vyžaduje citlivosť k potrebám toho druhého, je vytušenie potrieb opatrovaného často v podstatnej miere zviazané s istou mierou emocionálnej väzby k opatrovanému. Po tretie, povinnosť starostlivosti v rodine je často v konflikte s požiadavkami zamestnania na trhu práce (s. 29-30). Odlišné definície starostlivosti svedčia o tom, že pojem starostlivosti nie je presne vymedzený a obsahuje protikladné požiadavky, ktoré odhaľujú rozmanitosť etických prístupov k starostlivosti. Napriek tomu, či už starostlivosť v rodine definujeme ako nosť alebo prácu, spoločným znakom je, že sa chápe ako povinnosť rodiny postarať sa o tých jej členov, ktorí sú z dôvodu veku, zdravotného stavu či zdravotného postihnutia nesebestační. Takéto chápanie starostlivosti sa v konečnom dôsledku prejavuje vo vymedzení nároku na sociálnu službu financovanú z verejných zdrojov.

Druhá kapitola sa venuje axiologickým základom sociálnych služieb. Autorka akcentuje nevyhnutnosť odlišovať rôznorodé, často nekompatibilné axiologické pozadie sociálnych služieb (s. 49). Upozorňuje na to, že práve na základných dilemách, ktoré sa objavujú v sociálnych službách – ako je otázka spôsobu a distribúcie sociálnych služieb či otázka metód a prístupov, prostredníctvom ktorých sa vykonáva sociálna služba –, možno exemplifikovať hodnotovú pluralitu, a to napriek spoločným axiologickým východiskám, ku ktorým sa jednotlivé smery sociálnej práce verbálne hlásia. Práca sa tiež pokúša demonštrovať, že axiologické základy sociálnych služieb čelia v poslednom období tlaku ekonomizácie sociálnych aj etických hodnôt a noriem, čo má závažné praktické konzekvencie pre prijímateľov sociálnych služieb a legislatívne úpravy. Druhá kapitola obsahuje tiež popis histórie slovenského zákona o sociálnych službách. V moderne ponímaných sociálnych službách prevláda model sociálneho začlenenia. Dôraz sa kladie na začlenenie do bežného prostredia a na vytvorenie životných podmienok, ktoré sú porovnateľné so životnými podmienkami ľudí bez zdravotného postihnutia. Sociálna služba musí prijímateľovi sociálnych služieb umožniť žiť spôsobom, ktorý je v spoločnosti považovaný za bežný (s. 61). Prijímateľ sociálnych služieb má byť v rámci moderných sociálnych služieb rešpektovaný predovšetkým ako občan a ako dospelá osoba. Tento prístup vedie k zvýšenej pozornosti k dodržiavaniu práv prijímateľov sociálnych služieb.

Za zaujímavú považujeme podkapitolu „Dlhodobá starostlivosť ako problém sociálnej spravodlivosti“, v ktorej Z. Palovičová analyzuje posun v teóriách spravodlivosti: od spoločenskej zmluvy k perspektíve spôsobilosti. Výstižne pritom ar-

tikuluje ohraničenosť racionalistických typov spoločenských zmlúv a ich zásadný problém poukazom na rozhodujúcu dôležitosť ľudskej racionality a definíciu reciprocity v týchto teóriách. Ak pod racionalitou rozumieme ideu človeka, ktorý sa nielen vie o seba postarať, no ktorý sa vyzná aj vo svojich záujmoch a právach a dokáže ich aj racionálne artikulovať, sme pri základnom probléme zmluvných teórií spravodlivosti: len takíto plnohodnotní jedinci sú v stave racionálne kooperovať a byť navzájom recipročne užitoční (s. 65). Základným problémom zmluvných teórií je, že súčasťou princípov spravodlivosti nie sú potreby tých, ktorí nie sú v stave artikulovať svoje záujmy alebo musia získavať schopnosti a príležitosti žiť dôstojný život za skrytú cenu. Protinávrh k zmluvným teóriám spravodlivosti nachádza autorka v teóriách založených na spôsobilostiach a sociálnom fungovaní (capabilities approach), ktoré zdôrazňujú, že všetkým občanom, vrátane ľudí so zdravotným postihnutím, má byť zabezpečená možnosť využívať slobodu a nezávislosť, ako aj rozvíjať svoje konkrétne schopnosti na takej úrovni a do tej miery, ako im to zdravotný stav dovolí. Tieto teórie ponúkajú tiež novú politickú koncepciu osoby, ktorá neoddeľuje ľudskú dôstojnosť od ľudských potrieb, zdravých ľudí od ľudí s mentálnym či fyzickým postihnutím a mladých od seniorov (s. 67-68). Uznanie zraniteľnosti každej živej bytosti sa v tejto dikcii stáva základným prvkom konštitúcie nového prístupu k definícii zmyslu a významu spravodlivosti

Tretia kapitola je venovaná otázke distributívnych kritérií v sociálnych službách – princípom potrieb, zásluh a kompenzácií. Zdá sa, že nároky týchto troch hľadísk relativizujú samotnú ideu distributívnej spravodlivosti. Odporujú egalitárnemu rozdeľovaniu a tiež si odporujú navzájom. Z. Palovičová poukazuje na to, že problém spočíva v tom, že zvyčajne sa predpokladá, že distributívna spravodlivosť sa vzťahuje len na rozdelenie materiálnych statkov. Prehliada sa, že všade tam, kde sa hovorí o právach a prístupe k moci, ide o otázky, ktoré sú rovnako otázkou spravodlivosti. Proces realizácie sociálnych práv je prinajmenšom alternatívnou verzou spravodlivosti. Obidva pojmy sa navzájom dopĺňajú v tom, že mnohé problémy sociálnych služieb sú rovnako otázkou ľudských práv ako aj otázkou spravodlivosti.

V záverečnej štvrtej kapitole, s titulom zhodným s názvom monografie, autorka predstavuje dilemy, ktoré vznikajú priamo v situáciách každodennej praxe, kde sa do vzájomného konfliktu dostáva viacero etických hodnôt. Príkladom najčastejších morálnych dilem môže byť právo na sebaurčenie verzus najlepší záujem príjmateľa sociálnych služieb, právo na sebaurčenie príjmateľa verzus záujem príbuzných či najlepší záujem príjmateľa verzus záujmy ďalších osôb a pod. Autorka v tomto kontexte tematizuje problematiku ľudských práv v súvislosti so sociálnymi službami a akcentuje charakter sociálnych služieb ako služieb verejného záujmu. Poukazuje na to, že v prípade sociálnych práv ide o ich uplatnenie viac menej ako legislatívnych princípov, ktoré majú formovať sociálnu politiku podľa hospodársko-ekonomických možností toho ktorého štátu (s. 113). V tomto kontexte treba

vidieť aj problematiku práva na dôstojný život a celé sociálne zákonodarstvo ako späť s nárokmi na primerané hmotné a sociálne zabezpečenie. Autorka skúma aj pojem verejného záujmu a verejnosti, pričom Habermasov pojem verejnosti kritizuje prostredníctvom konceptov N. Fraserovej (s. 117-122). Zaujímavá je aj analýza paternalizmu a rešpektu k dôstojnosti človeka. Podnetným je v tomto kontexte dôraz položený na reformuláciu zdravotného postihnutia (s. 151-153). Podľa autorky je kvôli jej hodnotovým konotáciám nevyhnutné opustiť myšlienku abnormality (vo vzťahu k zdravotnému poisteniu) a prejsť k požiadavke integrácie do spoločnosti ako základného práva ľudí so zdravotným postihnutím.

Napriek tomu, že autorka v závere práce tvrdí, že etika nedokáže hrať úlohu arbitra v preferovaní tej ktorej sociálnej a politickej teórie a ovplyvňovať ich prejavenie do sociálnej politiky, predsa len presvedčivo demonštruje na praktických príkladoch, že morálne súdy, princípy a hodnoty do politiky (aj sociálnej) patria. Monografia Z. Palovičovej je spracovaná na pozadí jednak dôkladnej znalosti rozsiahlej teoretickej literatúry, jednak na hlbokom poznaní legislatívy a praxe v sociálnych službách, doma aj v zahraničí. Ide o prácu v slovenskom prostredí priekopnícku, prinášajúcu sumarizáciu a zhodnotenie kľúčových tém morálnej a politickej filozofie – s akcentom na morálne dilemy v sociálnych službách. Práca Z. Palovičovej obsahuje množstvo poznatkov, nové pohľady a cenné inšpirácie a je nepochybne prínosná a podnetná nielen pre teoretikov morálnej a politickej filozofie alebo sociálnej práce, ale pre všetkých, ktorým nie je ľahostajný verejný záujem.

Viera Rentková